

Het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen in België en Nederland: een vergelijkende studie¹

De arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen is de afgelopen decennia in alle westerse samenlevingen gestegen. De tijd dat het vanzelfsprekend was dat gehuwde vrouwen bij het krijgen van kinderen stoppen met betaald werk en hun tijd besteden aan de verzorging van de kinderen en doen van het huishouden ligt achter ons. Toch blijft het aandeel van gehuwde vrouwen dat participeert op de arbeidsmarkt in de meeste landen sterk achter bij dat van gehuwde mannen. Een verhoging van de arbeidsmarktparticipatie door gehuwde vrouwen is echter zowel gewenst uit oogpunt van rechtvaardigheid als uit oogpunt van economische noodzaak. Het rechtvaardigheidsargument heeft betrekking op het verwezenlijken van een betere verdeling van betaalde arbeid over mannen en vrouwen en, niet los daarvan, op de verwezenlijking van economische zelfstandigheid van vrouwen.

Het argument van de economische noodzaak heeft in de eerste plaats betrekking op de demografische veranderingen en in het bijzonder op het grote aandeel niet betaald werkenden in de samenleving. Zijn de betaald werkenden straks in staat en bereid de kosten van de verouderende samenleving voor hun rekening te nemen? Om deze kosten op te kunnen vangen wijzen diverse auteurs (Vossen, 1990; Kuné, 1988) op de noodzaak te komen tot verhoging van de participatiegraad. Op basis van een simulatie-analyse toont Vossen (1990) aan dat oplossingen van de kosten die de vergrijzing van de samenleving met zich mee brengt eerder gezocht moet worden in een verhoging van het aandeel betaald werkenden in de samenleving dan in een stimulering van de vruchtbaarheid, althans in samenlevingen met

een relatief lage participatiegraad. Recent werd door de WRR (1991) benadrukt dat verhoging van de participatie op de arbeidsmarkt tevens gewenst is vanuit het oogpunt van een optimale benutting van het in de samenleving aanwezige menselijke kapitaal (dat wil zeggen alle investeringen in mensen in de sfeer van onderwijs, scholing en ervaring) en vanwege het toenemend belang van formele arbeid als maatschappelijk verdeelings- en integratie-instrument ten gevolge van het eroderen van veel traditionele maatschappelijke verbanden. Zowel in België als in Nederland is de arbeidsmarktparticipatiegraad van zowel mannen als vrouwen relatief laag (Eurostat, 1985). Dit komt vooral door een lage participatie van ouderen (zie ook: Henkens & Siegers, 1991) en van gehuwde vrouwen. Het is de vraag of de samenleving zich een zo lage participatie van ouderen (zowel in België als in Nederland 36% van de 50 t/m 64 jarigen) in de toekomst wel kan veroorloven: is het beleid ten aanzien van arbeidsongeschiktheid en vrijwillige vervroegde uittreding niet aan een heroverweging toe? Ten tweede richt de aandacht zich op de participatiegraad van gehuwde vrouwen: moet een vergroting van het aandeel betaald werkenden in de samenleving niet gezocht worden in een stimulering van de arbeidsmarktpartici-

* Kène Henkens is werkzaam bij het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), Den Haag. Jacques Siegers is werkzaam bij het Economisch Instituut/Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek van Arbeidsmarkt- en Verdelingsvraagstukken (CIAV), Rijksuniversiteit Utrecht; en bij het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), Den Haag. Karel Van den Bosch is werkzaam bij het Centrum voor Sociaal Beleid (CSB), Universiteit van Antwerpen (UFSLA), Antwerpen.

patie van gehuwde vrouwen? Voor de beantwoording van de laatstgenoemde vraag is meer inzicht vereist in de determinanten van de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen, met name in een internationaal perspectief. Daartoe wordt in dit artikel de aandacht gericht op de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen. Twee problemen staan daarbij centraal.

- 1 *Welke verschillen bestaan er tussen België en Nederland in het aandeel in loondienst werkzame gehuwde vrouwen en hoe kunnen deze verschillen worden verklaard?*
- 2 *Welke verschillen bestaan er tussen België en Nederland in de wekelijkse betaalde arbeidstijd van in loondienst werkzame gehuwde vrouwen en hoe kunnen deze verschillen worden verklaard?*

Verschillen in arbeidsaanbod tussen landen kunnen niet los worden gezien van verschillen in institutionele en culturele factoren tussen landen (zie bijvoorbeeld Plantenga c.s., 1990). Daartoe behoren verschillen in socialisatie, onderwijsparticipatie en -segregatie, beroepssegregatie (zie voor België versus Nederland De Wachter c.s., 1986), belastingen en sociale zekerheid. Waar het om de verschillen in arbeidsaanbod tussen Belgische en Nederlandse gehuwde vrouwen gaat, wordt veelal verwezen naar het verschil in kinderopvangvoorzieningen tussen beide landen. Wanneer deze verwijzing juist is, zou zich dit moeten weerspiegelen in een negatief effect van de aanwezigheid van (jonge) kinderen in het huishouden op het arbeidsaanbod dat voor Belgische vrouwen veel geringer is dan voor Nederlandse vrouwen.² Aan toetsing van deze veronderstelling wordt in dit artikel bijzondere aandacht besteed.³ In dit verband is relevant dat vrijwel alle westerse samenlevingen de laatste decennia worden gekenmerkt door een teruglopende vruchtbaarheid (Eurostat, 1990) en een toename in de participatie van gehuwde vrouwen (OECD, 1988). Kregen in België vrouwen in 1960 nog gemiddeld 2,6 kinderen, in 1985 was dit gedaald tot een aantal van 1,6. In dezelfde periode steeg de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen van 21% tot 42% (NIS, 1966; Eurostat, 1988). Voor Nederland geldt een zelfde ontwikkeling: tussen 1960 en 1985 daalde de vruchtbaarheid van gemiddeld 3,1 kinderen tot gemiddeld 1,5 kinderen, terwijl

het percentage op de arbeidsmarkt participerende vrouwen gedurende die tijd steeg tot ruim 31% (Eurostat, 1988, 1990). Het percentage werkende vrouwen dat niet in loondienst werkzaam is maar zelfstandig of meewerkend gezinslid is, bedraagt in België 20 en in Nederland 10 van het totaal aantal vrouwen dat betaalde beroepsarbeid uitoefent.

De opzet van het artikel is als volgt. De eerste paragraaf bevat de afleiding van de hypothesen met betrekking tot de verklaring van het in loondienst werken van gehuwde vrouwen. In de daaropvolgende paragraaf wordt voor beide landen ingegaan op de gebruikte data en de gebruikte variabelen. Daarna worden de resultaten van de toetsing van de geformuleerde hypothesen gepresenteerd. Tenslotte worden de belangrijkste conclusies getrokken.

Hypothesen

Het theoretische vertrekpunt bij het onderzoek wordt gevormd door de rationele-keuzetheorie. Hierbij wordt verondersteld dat menselijk gedrag kan worden begrepen vanuit de confrontatie van doelstellingen en restricties. Individuen streven naar maximale realisatie van hun doelstellingen, maar door optredende restricties worden ze gedwongen keuzes te maken en kunnen ze de doelstellingen niet ten volle realiseren. In dit artikel wordt onderzocht in hoeverre de verschillen in arbeidsaanbod door Belgische en Nederlandse gehuwde vrouwen kunnen worden toegeschreven aan verschillen in een aantal met name genoemde restricties. Daartoe worden, gegeven de beschikbare data (die voor België en Nederland voldoende vergelijkbaar dienen te zijn), met betrekking tot het in loondienst werken van gehuwde vrouwen vier typen variabelen in beschouwing genomen:

- variabelen die betrekking hebben op de aanwezigheid van kinderen in het huishouden, te weten het aantal kinderen en variabelen die betrekking hebben op het al dan niet aanwezig zijn van kinderen in een aantal leeftijdsklassen;
- de leeftijd van de vrouw;
- financieel-economische variabelen, te weten de netto loonvoet (dat wil zeggen het per uur verdiende c.q. te verdienen netto uurloon) en het netto overig huishoudinkomen (dat wil zeggen het netto huishoudinkomen

- minus het netto arbeids- c.q. uitkeringsinkomen van de vrouw);
- de werkloosheid in de regio waar de vrouw woont.

De voorwaarde dat de data voor beide landen voldoende vergelijkbaar dienen te zijn impliceert derhalve dat slechts een beperkt deel van de factoren die aan de verschillen in arbeidsaanbod ten grondslag kunnen liggen inzichtschouw kunnen worden genomen.

Kinderen

Kinderen kosten zowel tijd als geld. Naarmate de loonvoet van de man ten opzichte van die van de vrouw hoger is, is de tendens sterker dat de vrouw zich specialiseert in het verrichten van onbetaalde huishoudelijke arbeid en de man zich specialiseert in het verrichten van betaalde arbeid (Siegers, 1984a, alsmede de daar vermelde literatuur). Andere factoren, waaronder met name sociaal-culturele, versterken de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen (Siegers, 1984b, alsmede de daar vermelde literatuur).⁴ Omdat het uurloon van vrouwen gewoonlijk lager is dan het uurloon van mannen (Schipper, 1987) betekent dit dat naar verwachting de tijdskosten van de kinderen met name voor rekening komen van de vrouw en de geldelijke kosten voor rekening komen van de man.⁵ De aanwezigheid van kinderen in het huishouden heeft dan een negatief effect op het arbeidsaanbod van de vrouw en een positief effect op dat van de man. Dit negatieve c.q. positieve effect zal groter zijn naarmate het aantal kinderen groter is. Omdat met het ouder worden van de kinderen de tijdskosten afnemen en de geldelijke kosten toenemen (zie o.a. Wiebrens, 1981, blz. 26), zal naarmate de kinderen ouder zijn het genoemde negatieve effect zwakker en het genoemde positieve effect sterker zijn (zie Renaud en Siegers, 1983, voor een empirische ondersteuning).

De situatie met betrekking tot kinderopvang is in verschillende opzichten in België anders dan in Nederland. De periode tijdens welke kinderopvang meestal het grootste probleem vormt, is die tussen het einde van het bevallingsverlof en de leeftijd waarop kinderen naar school gaan. Deze periode is in België korter dan in Nederland. In België mag een kind al naar de kleuterschool als het twee jaar en zes maanden is, terwijl in Nederland de minimumschoolleeftijd vier jaar is. Voor kinderen beneden deze leeftijd bestaan er zowel in België als in Nederland een aantal gesubsidieerde voorzieningen: kinderdagverblijven, crèches of kinderkribbes, peutertuinen (in België; voor kinderen vanaf achttien maanden), peuterspeelzalen (in Nederland; voor kinderen van twee of drie jaar) en opvanggezinnen of onthaalmoeders (vooral in België).

In België zijn er veel meer voorzieningen voor kinderopvang dan in Nederland. Volgens een publikatie van de Raad van Europa zijn er in België dertien gesubsidieerde voltijdse plaatsen per honderd kinderen tot drie jaar, waarbij kinderen jonger dan drie jaar die al op school zitten zijn meegerekend (Conseil de l'Europe, 1988, blz. 54). In Nederland zijn er slechts 1,2 gesubsidieerde voltijdse plaatsen per honderd kinderen. Inzake kinderopvang behoort België (met Frankrijk en de Scandinavische landen) tot de koplopers onder de Europese landen en Nederland tot de achterblijvers.

Vanaf de leeftijd van drie jaar gaan bijna alle Belgische kinderen naar de kleuterschool. In Nederland daarentegen bedraagt het aantal plaatsen in opvangvoorzieningen (inclusief de school) voor kinderen tussen drie jaar en de schoolplichtige leeftijd maar 16% van het totaal aantal van deze kinderen (Conseil de l'Europe, 1988, blz. 54). Opvang buiten de schooluren wordt in België door vele scholen aangeboden, maar hiervoor zijn geen algemene richtlijnen, noch subsidies.

Hoewel het aanbod van voorzieningen voor kinderopvang in België in vergelijking met veel andere landen dus vrij ruim is, worden toch de meeste kinderen tot drie jaar opgevangen in het informele circuit. Volgens een onderzoek van Kind en Gezin in Vlaanderen (geciteerd door Carels, 1990, blz. 31) maakt van alle kinderen die niet door de ouders kunnen worden opgevangen slechts 23% gebruik van een gesubsidieerde voorziening, terwijl 50% naar grootouders of andere familieleden gaat, en 12% naar zelfstandige opvanggezinnen. Op basis van de hierboven geconstateerde verschillen tussen België en Nederland met betrekking tot de mogelijkheden tot kinderopvang wordt verwacht dat de aanwezigheid van jonge kinderen in het huishouden in België een minder groot negatief effect heeft op het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen dan in Nederland.

Leeftijd

Omdat tussen leeftijd en gezondheidstoestand een negatief verband bestaat, kan worden verwacht dat het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen daalt naarmate zij ouder worden. Daarnaast moet rekening gehouden worden met het feit dat in een dwarsdoorsnede-analyse de verschillende leeftijdscategorieën betrekking hebben op verschillende geboortecohorten. Zoals bekend, is onder gehuwde vrouwen het percentage betaald werkenden kleiner naarmate de geboortecohort minder recent is, zodat in een dwarsdoorsnede-analyse reeds op grond hiervan een negatief verband tussen leeftijd en percentage betaald werkenden resulteert. Er zijn geen redenen om op voorhand een verschil in het effect van leeftijd op het arbeidsaanbod tussen België en Nederland te verwachten.

Financieel-economische factoren

Bij de beslissing al dan niet betaald werk te verrichten spelen ook financieel-economische variabelen een rol. Naarmate het inkomen dat men per tijdseenheid kan verdienen groter is, zal men eerder geneigd zijn te participeren op de arbeidsmarkt. Met betrekking tot deze participatie kunnen twee aspecten worden onderscheiden:

- 1 de beslissing al dan niet te participeren en
- 2 de beslissing, als men participeert, hoeveel uur men dit zal doen.

In het laatste geval gaan van een stijging van de loonvoet twee effecten op het arbeidsaanbod uit: een inkomenseffect en een substitutie-effect. Het inkomenseffect betreft het feit dat uitgaande van een in eerste instantie gegeven arbeidsaanbod een hogere prijs voor een uur werken een hoger inkomen betekent en derhalve een grotere vraag naar goederen, waaronder niet-betaalde tijd, dat wil zeggen een kleiner arbeidsaanbod. Het substitutie-effect betreft het feit dat een hogere prijs voor een uur werken een hogere prijs voor niet-betaalde tijd betekent, waardoor de vraag naar niet-betaalde tijd afneemt, dat wil zeggen het aanbod van arbeid toeneemt. Derhalve is niet op voorhand een uitspraak te doen over effect van de loonvoet op het in uren gemeten arbeidsaanbod. Een dergelijke uitspraak is wel mogelijk waar het het effect betreft van de loonvoet op de beslissing al dan niet betaald werk te

verrichten: omdat bij deze beslissing alleen het substitutie-effect een rol speelt (uitgaande van de situatie dat niet wordt geparticipeerd, leidt een verandering van het uurloon immers niet tot een verandering van het inkomen), kan worden verwacht dat een stijging van het uurloon de arbeidsmarktparticipatie positief beïnvloedt.

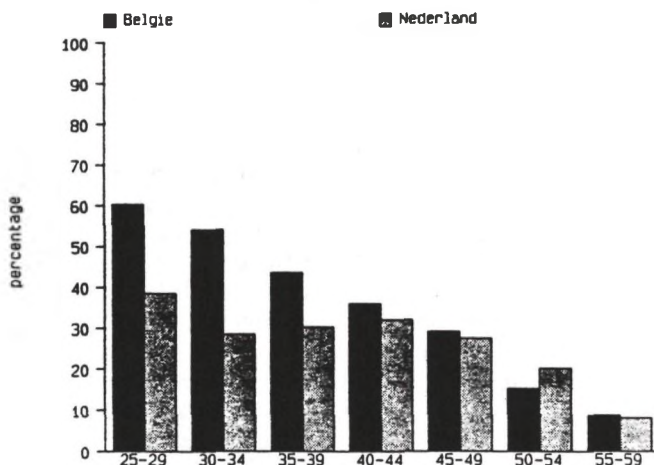
Op basis van de gegeven uiteenzetting van het inkomenseffect kan worden verwacht dat het overig huishoudinkomen zowel de arbeidsmarktparticipatie als de wekelijks arbeidsduur negatief beïnvloedt. De verschillen tussen het Belgische en Nederlandse belastingregime zijn niet van dien aard dat daardoor grote verschillen in loonvoet- en inkomenseffecten te verwachten zijn.⁶ Wel kan de bewering worden getoetst dat de Belgische gehuwde vrouwen zich economisch zelfstandiger gedragen dan de Nederlandse gehuwde vrouwen; naarmate dit het geval is, is het effect van het netto overig huishoudinkomen op het arbeidsaanbod voor de Belgische gehuwde vrouwen immers in beginsel geringer dan voor de Nederlandse gehuwde vrouwen.

Werkloosheid

De kans dat een werkzoekende die bereid is een zeker bedrag te investeren in het zoeken naar een baan, erin slaagt binnen een gegeven periode werk te vinden, is kleiner naarmate de werkloosheid in de voor de betrokkene relevante regionale arbeidsmarkt groter is. De betreffende werkzoekende kan hierdoor dermate ontmoedigd raken, dat deze het zoeken naar betaalde arbeid opgeeft en zich terugtrekt van of niet toetreedt tot de arbeidsmarkt. Dit effect van de werkloosheid op de arbeidsmarktparticipatie wordt aangeduid met de term ontmoedigings-effect. Daarnaast is in dit artikel een negatief effect van de werkloosheid op de te verklaren variabele te verwachten, omdat laatstgenoemde variabele is gedefinieerd als het in loondienst werkzaam zijn; gegeven de wens tot het hebben van een baan in loondienst is de kans op realisering van deze wens uiteraard kleiner naarmate de werkloosheid groter is.

Blijkens eerder onderzoek is ook een effect van de werkloosheid op de wekelijkse arbeidsduur te verwachten (Grift en Siegers, 1989, inz. blz. 34). De kans dat gehuwde vrouwen een

Figuur 1. Percentage in loondienst werkzame gehuwde vrouwen naar leeftijd, voor België en Nederland

kleine deeltijdbaan hebben, neemt toe en de kans dat zij een voltijdbaan hebben, neemt af naarmate de werkloosheid hoger is. Er zijn geen redenen om op voorhand een verschil in het effect van werkloosheid op het arbeidsaanbod tussen België en Nederland te verwachten.

Gebruikte data en variabelen

De gegevens voor België zijn afkomstig van de enquête van het Centrum voor Sociaal Beleid naar de leefomstandigheden van Belgische huishoudens in 1985. In totaal werden 6.471 huishoudens ondervraagd, waarbij demografische en sociaal-economische informatie verzameld werd over alle individuen in deze huishoudens. Naast bovengenoemde variabelen is het werkloosheidspercentage in het bestuurlijk arrondissement waar de respondent woonde als variabele aan dit bestand toegevoegd.⁷

De gegevens waarop de analyses voor Nederland zijn gebaseerd, zijn afkomstig uit het Woningbehoeftenonderzoek 1985/1986 dat is uitgevoerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek. In dit dwarsdoorsnede-onderzoek zijn onder meer gegevens verzameld die analoog zijn aan die in het genoemde Belgische onderzoek. Het gehanteerde werkloosheidspercentage heeft betrekking op het rayon van

het Gewestelijk Arbeidsbureau waarbinnen de woonplaats ligt. Om praktische redenen is bij de analyse gebruik gemaakt van een aselechte steekproef van circa 5.000 van alle circa 16.000 respondenten.

Uit zowel het bestand voor België als het bestand voor Nederland zijn alle gehuwde vrouwen geselecteerd in de leeftijd van 25 t/m 59 jaar, van wie alle relevante gegevens bekend waren en van wie noch de man noch zichzelf als zelfstandige of als meewerkend gezinslid werkzaam waren (dit laatste wegens het feitelijk ontbreken van adequate inkomensgegevens voor zelfstandigen en meewerkende gezinsleden). De in dit artikel gepresenteerde analyses hebben betrekking op 2.552 echtparen voor België en 4.659 echtparen voor Nederland. Om bij de analyse een goede landenvergelijking mogelijk te maken, zijn voor België de financieel-economische variabelen (netto uurloon en netto overig huishoudinkomen) omgerekend naar Nederlandse guldens volgens het jaargemiddelde van de gehanteerde wisselkoers in 1985 (CBS, 1986, blz. 262).

In figuur 1 is voor een aantal leeftijdscategorieën het percentage in loondienst werkzame gehuwde vrouwen weergegeven voor respectievelijk België en Nederland. Het betreffende

percentage daalt met de leeftijd. Voor België daalt het percentage van 60% bij 25 t/m 29-jarigen tot 10% bij de 55 t/m 59-jarigen aanzienlijk groter dan in Nederland waar van de 25 t/m 29-jarigen slechts 38% in loondienst werkt en van de 55 t/m 59-jarigen 10%.

Bovenstaande resultaten vormen echter een onderschatting van de werkelijke verschillen in het arbeidsaanbod. Dit blijkt wanneer gekeken wordt naar het aantal uren dat in loondienst werkzame gehuwde vrouwen per week werken. Van de betreffende Belgische vrouwen werkt slechts 3% tien uur per week of minder en 65% 30 uur per week of meer. In Nederland is deze verdeling veel minder scheef: 21% werkt tien uur per week of minder terwijl 32% 30 uur per week of meer werkt. Bovenstaande verschillen resulteren in een verschil in de gemiddelde wekelijkse betaalde arbeidstijd: loontrekkende gehuwde vrouwen in België kennen een gemiddelde wekelijkse arbeidsduur van 31 uur, terwijl de gemiddelde wekelijkse arbeidsduur van loontrekkende gehuwde vrouwen in Nederland 22 uur bedraagt. Derhalve kan worden vastgesteld dat het aandeel gehuwde vrouwen dat in loondienst werkzaam is hoger is in België dan in Nederland, en dat de loontrekkende gehuwde vrouwen in België bovendien gemiddeld aanzienlijk meer uren per week werken dan in Nederland.

Het grootste verschil in participatie tussen België en Nederland wordt gevonden in de leeftijdscategorie van 25 t/m 39 jaar. De verklaring voor dit verschil zou kunnen liggen in een verschillende relatie tussen de aanwezigheid van kinderen in het huishouden en de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen in België en Nederland.

Resultaten

Arbeidsmarktparticipatie

De resultaten van de logitanalyse ter verklaring van de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen in België en Nederland staan vermeld in tabel 1. De eerste kolom betreft de vergelijking voor België. De tweede kolom betreft de vergelijking voor Nederland. In de derde kolom is aangegeven in hoeverre de gevonden coëfficiënten tussen beide landen significant van elkaar verschillen.

Conform de eerder vermelde hypothese wordt de kans dat gehuwde vrouwen in loondienst

werkzaam zijn negatief beïnvloed door het aantal in het huishouden aanwezige kinderen; het gevonden verschil in coëfficiënten tussen beide landen is niet significant. Voor Nederland wordt tevens de hypothesen met betrekking tot de effecten van de aanwezigheid van kinderen in de onderscheiden leeftijdscategorieën bevestigd. Dit met dien verstande dat (naast het effect van het aantal kinderen) het aanwezig zijn van een of meer kinderen in de leeftijd van nul tot zes jaar een negatief effect heeft op het in loondienst werkzaam zijn, welk effect groter is dan het negatieve effect van de aanwezigheid van kinderen in de leeftijd van zes jaar en ouder. De aanwezigheid van kinderen in de leeftijd van zes t/m twaalf jaar heeft echter een groter effect dan de aanwezigheid van kinderen ouder dan twaalf jaar. De geformuleerde hypothese dat in België het effect van de aanwezigheid van jonge kinderen op de kans dat de gehuwde vrouw in loondienst werkzaam is kleiner is dan in Nederland wordt bevestigd: voor België heeft de leeftijd van de eventueel aanwezige kinderen in het geheel geen afzonderlijk effect op het in loondienst werkzaam zijn! Het verschil in coëfficiënten betreffende de aanwezigheid van kinderen jonger dan zes jaar en van kinderen van zes t/m twaalf jaar tussen beide landen is significant, het verschil in coëfficiënten betreffende de aanwezigheid van kinderen ouder dan twaalf jaar is niet significant. Zoals bleek uit figuur 1 is de kans voor een gehuwde vrouw om te participeren sterk leeftijdsafhankelijk: de leeftijd van de vrouw heeft een negatief effect op de kans dat zij in loondienst werkzaam is. Voor België lijkt dit leeftijdseffect op het eerste gezicht aanzienlijk sterker dan in Nederland. Uit tabel 1 blijkt echter dat wanneer bij multivariate analyse constant gehouden wordt op andere factoren het leeftijdseffect voor beide landen niet verschilt. Dit betekent dat de geconstateerde verschillen in figuur 1 in feite effecten weerspiegelen van de overige in het model opgenomen factoren.

Wat betreft de financieel-economische factoren zijn de resultaten van de analyse eveneens conform de verwachting: de netto loonvoet heeft een positief en het overig netto huishoudinkomen een negatief effect op de kans dat de vrouw in loondienst werkzaam is. In beide gevallen zijn de verschillen tussen Neder-

Tabel 1. Resultaten van logitanalyse ter verklaring van het in loondienst werkzaam zijn van gehuwde vrouwen in de leeftijd 25 t/m 59 jaar

Verklarende variabelen	Logitcoëfficiënten (a) (t-waarden)		Nederland	t-waarden van het verschil in de coëfficiënten
	België			
Constante	1,1126 *	(2,7)	0,5171	(1,6)
Aantal kinderen	-0,3388 **	(- 4,6)	-0,4147 **	(- 6,9)
Geen kinderen aanwezig	-----		-----	
Kinderen aanwezig < 6 jaar	-0,0370	(- 0,23)	-1,4730 **	(-11,5)
Kinderen aanwezig 6 t/m 12 jaar	0,0513	(0,4)	-0,2712 *	(- 2,6)
Kinderen aanwezig > 12 jaar	0,1806	(1,2)	0,3091 *	(2,6)
Leeftijd	-0,0841 **	(-12,4)	-0,0848 **	(-17,1)
Netto loonvoet (b)	0,2923 **	(14,9)	0,2812 **	(15,5)
Netto overig huishoudinkomen (c)	-0,0267 **	(- 5,2)	-0,0311 **	(- 8,0)
Werkloosheid	-0,0251 *	(- 2,3)	-0,0085	(- 1,15)
Log Likelihood	-1341,9		-2296,3	
Chi ² (df = 8)	681,4 **		937,3 **	
N	2552		4659	
Gemiddelde van de te verklaren variabele	0,37		0,28	

a) * = significant $p < 0,01$; ** = significant $p < 0,001$.

b) Voor alle respondenten geschat met behulp van Heckman's twee-stappenprocedure (Heckman, 1979), waarbij voor België de netto loonvoet is omgerekend naar Nederlandse guldens volgens het jaargemiddelde van de gehanteerde wisselkoers in 1985 (CBS, 1986, blz. 262).

c) Gedefinieerd als het totale netto huishoudinkomen minus arbeids- c.q. uitkeringsinkomen van de vrouw in duizenden Nederlandse guldens per jaar, waarbij voor België het netto overig huishoudinkomen is omgerekend naar Nederlandse guldens volgens het jaargemiddelde van de gehanteerde wisselkoers in 1985 (CBS, 1986, blz. 262).

Bron: WBO 1985/1986 en CSB-enquête 1985.

land en België niet significant.

Het verwachte negatieve effect op de kans dat een gehuwde vrouw in loondienst werkzaam is van de werkloosheid op de regionale arbeidsmarkt is alleen significant in de Belgische situatie.

Het verschil tussen België en Nederland in de gevoeligheid van de kans om in loondienst werkzaam te zijn voor de aanwezigheid van kinderen, wordt ook duidelijk uit tabel 2, waarin een aantal verschillende situaties met betrekking tot de aanwezigheid van kinderen wordt vergeleken met de situatie waarbij er geen kinderen in het huishouden aanwezig zijn. Uit tabel 2 blijkt voor Nederland dat wanneer er één kind in het huishouden is en dit kind jonger is dan zes jaar, de kans dat de vrouw

loontrekkend is (bij een gemiddeld kansniveau) 38 procentpunten lager is dan wanneer er geen kinderen aanwezig zijn. In België is de gevoeligheid veel kleiner, hetgeen blijkt uit een gemiddelde daling van de kans om in loondienst werkzaam te zijn van 10 procentpunten. Wat betreft de aanwezigheid van oudere kinderen is het verschil tussen beide landen minder groot.

Wekelijks betaalde arbeidstijd

In deze paragraaf komt de vraag aan de orde hoe verschillen tussen België en Nederland in de wekelijks betaalde arbeidstijd van in loondienst werkende gehuwde vrouwen kunnen worden verklaard. Zoals hiervoor reeds werd geconcludeerd, bestaat er tussen België en

Tabel 2. Gemiddelde daling van de kans in procentpunten dat een gehuwde vrouw in loondienst werkzaam is als gevolg van de aanwezigheid van kinderen in het huishouden.

	<i>België</i>	<i>Nederland</i>
1 kind jonger dan 6 jaar	10	38
1 kind van 6 t/m 12 jaar	9	14
1 kind ouder dan 12 jaar	4	2
2 kinderen jonger dan 6 jaar	21	46
2 kinderen tussen 6 t/m 12 jaar	19	22
3 kinderen één jonger dan 6 jaar, één tussen 6 t/m 12 jaar, één ouder dan 12 jaar	15	52

Nederland niet alleen een verschil in het percentage gehuwde vrouwen dat in loondienst werkzaam is, maar tevens in het aantal uren dat zij gemiddeld per week betaalde beroepsarbeid uitoefenen. Loontrekkende gehuwde vrouwen in België zijn veel minder in deeltijd-banen werkzaam dan Nederlandse gehuwde vrouwen. De resultaten van de regressie-analyse ter verklaring van de wekelijkse betaalde arbeidstijd van gehuwde vrouwen in België en Nederland staan weergegeven in tabel 3. Ook in tabel 3 staan in de eerste kolom de resultaten vermeld voor België en in de tweede kolom de resultaten voor Nederland. De laatste kolom geeft aan in hoeverre de gevonden coëfficiënten voor beide landen significant van elkaar verschillen.

Tabel 3 laat zien dat de wekelijks betaalde arbeidstijd in België veel moeilijker is te voorspellen dan in Nederland, getuige een verklaarde variantie voor België van 6% en voor Nederland van 33%. Uit de tabel 3 blijkt verder dat voor beide landen overeenkomstig hetgeen verwacht werd, de wekelijks betaalde arbeidstijd negatief samenhangt met het aantal in het huishouden aanwezige kinderen. De verschillen in de coëfficiënten tussen beide landen zijn niet significant. De hypothese dat in België de aanwezigheid van jonge kinderen in het huishouden een kleiner effect heeft op het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen dan in Nederland wordt ook hier bevestigd. De leeftijd van de aanwezige kinderen speelt alleen in de Nederlandse situatie een rol: hoe jonger de aanwezige kinderen des te kleiner het aantal uren dat de vrouw werkt. Voor België blijkt geen van de variabelen die betrekking hebben op de aanwezigheid van kinderen in de

onderscheiden leeftijdscategorieën effect te hebben op de wekelijkse arbeidsduur.

In tegenstelling tot hetgeen verwacht werd, heeft de leeftijd van vrouwen in België geen invloed op het aantal uren dat zij in loondienst werkzaam zijn. Voor Nederland geldt daarentegen conform de verwachting dat hoe ouder de loontrekkende vrouw is, des te minder uren zij per week betaald werk verricht.

In België blijkt de relatie tussen het netto uurloon en het aantal per week gewerkte uren negatief: hoe hoger het uurloon des te minder het aantal per week gewerkte uren. Een verhoging van het uurloon leidt tot een daling van het arbeidsaanbod, waaruit blijkt dat het inkomenseffect sterker is dan het substitutie-effect. Voor Nederland geldt het omgekeerde: een verhoging van het netto uurloon leidt tot een toeneming in het arbeidsaanbod. Voor Nederland geldt derhalve dat het substitutie-effect sterker is dan het inkomenseffect.

Blijkens tabel 3 heeft in België het netto overig huishoudinkomen geen effect op de wekelijks betaalde arbeidstijd. Voor Nederland geldt conform de verwachting dat naarmate het netto overig huishoudinkomen groter is, het aantal uren dat betaalde beroepsarbeid verricht wordt, geringer is. Dit vormt een ondersteuning van de hypothese dat Belgische gehuwde vrouwen zich economisch zelfstandiger gedragen dan Nederlandse gehuwde vrouwen. Wat betreft de situatie op de regionale arbeidsmarkt blijkt de geformuleerde hypothese dat een relatief slechte arbeidsmarktsituatie een negatief effect heeft op de kans om een voltijdbaai te hebben en een positief effect heeft op de kans om in deeltijd werkzaam te zijn niet empirisch te worden ondersteund.

Tabel 3. Resultaten van regressie-analyse ter verklaring van de wekelijks betaalde arbeidstijd in België en Nederland leeftijd door gehuwde 25 t/m 59-jarige vrouwen

Verklarende variabelen	Coëfficiënten (a)		Nederland	t-waarden van het verschil in de coëfficiënten
	(t-waarden)			
	België			
Constante	39,98 ** (16,2)		32,13 ** (11,7)	
Aantal aanwezige kinderen	-1,6471 ** (-2,7)		-1,2639 (-1,8)	0,4
Geen kinderen aanwezig	-----		-----	
Kinderen aanwezig < 6 jaar	0,7924 (0,8)		-8,7972 ** (-4,8)	-4,6 **
Kinderen aanwezig 6-12 jaar	-0,6394 (-0,8)		-5,0858 ** (-6,0)	-3,7 **
Kinderen aanwezig > 12 jaar	0,7961 (0,8)		-3,8732 ** (-3,8)	-2,1 *
Leeftijd	0,0645 (0,7)		-0,3330 ** (-3,2)	-2,9 *
Gemiddelde netto loonvoet (b)	-0,6004 ** (-3,2)		0,9311 ** (3,6)	6,0 **
Netto overig huishoudinkomen (c)	0,0200 (0,6)		-0,1797 ** (-7,5)	-4,8 **
Werkloosheid	0,0137 (0,2)		0,0306 (0,6)	0,3
Heckman's λ	-3,0800 (-1,4)		-0,1605 (-0,1)	
$\bar{R}^2$	5,7%		32,7%	
N	946		1307	
Gemiddelde van de te verklaren variabele	31,0		22,1	

a) * = significant $p < 0,01$; ** = significant $p < 0,001$.

b) Voor alle respondenten geschat met behulp van Heckman's twee-stappenprocedure (Heckman, 1979), waarbij voor België de netto loonvoet is omgerekend naar Nederlandse guldens volgens het jaargemiddelde van de gehanteerde wisselkoers in 1985 (CBS, 1986, blz. 262).

c) Gedefinieerd als het totale netto huishoudinkomen minus arbeids- c.q. uitkeringsinkomen van de vrouw in duizenden Nederlandse guldens per jaar, waarbij voor België het netto overig huishoudinkomen is omgerekend naar Nederlandse guldens volgens het jaargemiddelde van de gehanteerde wisselkoers in 1985 (CBS, 1986, blz. 262).

Bron: WBO 1985/1986 en CSB-enquête 1985.

Componentenanalyse: verschillen in omstandigheden versus verschillen in reacties op omstandigheden

In het voorgaande bleek van de Belgische gehuwde vrouwen 37% in loondienst werkzaam tegen 28% van de Nederlandse gehuwde vrouwen. Tevens bleek de wekelijks betaalde arbeidsduur voor de Belgische loontrekkende gehuwde vrouwen 31 uur te bedragen tegen 22 uur voor de Nederlandse loontrekkende gehuwde vrouwen. Deze verschillen kunnen worden gesplitst in twee componenten. De eerste component heeft betrekking op het verschil in omstandigheden tussen beide categorieën vrouwen. De tweede component heeft betrekking

op verschillen in de wijze waarop zij op deze omstandigheden reageren, zoals blijkt uit de geschatte coëfficiënten. In tabel 4a zijn de resultaten weergegeven van een standaardisatie-analyse waarin is nagegaan hoe groot het percentage in loondienst werkzame gehuwde vrouwen in België zou zijn, wanneer zij gegeven hun omstandigheden op dezelfde wijze zouden reageren als gehuwde vrouwen in Nederland. Uit tabel 4a blijkt dat in dat geval 19% van de gehuwde vrouwen in België in loondienst werkzaam zou zijn in plaats van in werkelijkheid 37% van de gehuwde vrouwen en dat hun wekelijkse arbeidsduur 19 uur zou bedragen in plaats van 31 uur. Wanneer Ne-

Tabel 4a. Standaardisatie-analyse: verschil in omstandigheden versus verschil in gedrag

<i>Omstandigheden België</i>		<i>Omstandigheden Nederland</i>	
<i>Reacties op omstandigheden België</i>	<i>Reacties op omstandigheden Nederland</i>	<i>Reacties op omstandigheden België</i>	<i>Reacties op omstandigheden Nederland</i>
37%	19%	51%	28%
31 uur	19 uur	30 uur	22 uur

Tabel 4b. Standaardisatie-analyse ten aanzien van de aanwezigheid van kinderen: verschil in omstandigheden versus verschil in gedrag

<i>Omstandigheden België</i>		<i>Omstandigheden Nederland</i>	
<i>Reacties op omstandigheden België</i>	<i>Reacties op omstandigheden Nederland</i>	<i>Reacties op omstandigheden België</i>	<i>Reacties op omstandigheden Nederland</i>
37%	28%	38%	28%
31 uur	25 uur	26 uur	22 uur

derlandse gehuwde vrouwen gegeven hun omstandigheden op dezelfde wijze zouden reageren als Belgische gehuwde vrouwen dan zou in Nederland 51% van de gehuwde vrouwen in loondienst werkzaam zijn in plaats van in werkelijkheid 28% en zou de wekelijkse arbeidsduur gemiddeld 30 uur bedragen in plaats van 22 uur.

In tabel 4b zijn de resultaten weergegeven van een standaardisatie-analyse waarin is nagegaan hoe groot het percentage in loondienst werkzame gehuwde vrouwen in België zou zijn indien zij zich alleen *ten aanzien van de aanwezigheid van kinderen* zouden gedragen als gehuwde vrouwen in Nederland. Uit tabel 4b blijkt dat dan in België 28% van de gehuwde vrouwen in loondienst werkzaam zou zijn en dat de gemiddelde wekelijkse arbeidstijd 25 uur zou bedragen.

De vraag welk deel van het verschil in arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen tussen België en Nederland voor rekening komt van respectievelijk verschil in omstandigheden en verschil in de wijze waarop zij op deze omstandigheden reageren kan worden beantwoord met behulp van componentenanalyse. Wanneer het arbeidsaanbod wordt gezien als het produkt van

omstandigheden en reactie op omstandigheden, dan kan het verschil in arbeidsaanbod worden gesplitst in een verschil ten gevolge van een verschil in omstandigheden en in een verschil ten gevolge van een verschillende reactie op deze omstandigheden.⁸

In vergelijking (1) wordt de eerste term gevormd door het verschil in het arbeidsaanbod dat kan worden toegeschreven aan het verschil in omstandigheden en de tweede door het verschil dat voor rekening komt van het verschil in reacties op deze omstandigheden. De derde term geeft het interactie-effect weer. De eerste twee termen geven aan dat de verschillen in omstandigheden en reacties op omstandigheden worden gewogen met de omstandigheden en de reacties daarop van gehuwde vrouwen in Nederland. Blijkens vergelijking (2) kan het verschil in arbeidsaanbod echter ook zodanig worden uitgeschreven dat de betreffende gewichten worden gevormd door de omstandigheden en reacties daarop van gehuwde vrouwen in België. Het verschil tussen de vergelijkingen (1) en (2) weerspiegelt het algemene standaardisatieprobleem dat er geen argumenten zijn op grond waarvan aan één van beide

Tabel 5a. Componentenanalyse van het verschil in arbeidsaanbod tussen gehuwde vrouwen in België en Nederland, in procenten van de respectievelijk totale verschillen

		<i>Vershil ten gevolge van verschil in reacties op omstandigheden</i>	<i>Vershil ten gevolge van verschil in omstandigheden</i>	<i>Interactie- effect</i>	<i>Totaal</i>
In loondienst werkzaam	Vergelijking (1)	255	-100	-55	100
	Vergelijking (2)	200	-156	56	100
Wekelijkse be- taalde arbeidstijd	Vergelijking (1)	133	11	-44	100
	Vergelijking (2)	89	-33	44	100

Tabel 5b. Componentenanalyse van het verschil in arbeidsaanbod tussen gehuwde vrouwen in België en Nederland ten aanzien van de aanwezigheid van kinderen, in procenten van de respectievelijk totale verschillen

		<i>Vershil ten gevolge van verschil in reacties op omstandigheden</i>	<i>Vershil ten gevolge van verschil in omstandigheden</i>	<i>Interactie- effect</i>	<i>Totaal</i>
In loondienst werkzaam	Vergelijking (1)	111	0	-11	100
	Vergelijking (2)	100	11	-11	100
Wekelijkse be- taalde arbeidstijd	Vergelijking (1)	44	33	22	100
	Vergelijking (2)	66	55	-22	100

basissen de voorkeur moet worden gegeven. In de uitgevoerde componentenanalyse van het verschil tussen de beide landen in het percentage gehuwde vrouwen dat in loondienst werkzaam is en het verschil in wekelijkse betaalde arbeidstijd van gehuwde vrouwen is dan ook steeds volgens beide vergelijkingen uitgevoerd. De resultaten van de componentenanalyse zijn vermeld in tabel 5a en 5b.⁹

Blijkens de eerste twee regels van tabel 5a komt het verschil in percentage gehuwde vrouwen dat in loondienst werkzaam is in het geheel voor rekening van verschillen in reacties op de omstandigheden. Blijkens de laatste twee regels van tabel 5a komt het verschil in wekelijkse betaalde arbeidstijd tussen België en Nederland eveneens in het geheel voor rekening van verschillen in reacties op omstandigheden.

Wanneer België en Nederland wat betreft de

eerdergenoemde omstandigheden niet van elkaar zouden verschillen, dan zouden de verschillen in participatie en wekelijkse betaalde arbeidstijd nog aanzienlijk groter zijn. Uit tabel 5b blijkt dat, wanneer alleen gekeken wordt naar het effect van de aanwezigheid van kinderen op het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen, het verschil tussen België en Nederland in participatie vrijwel totaal verklaard wordt door verschillen in reacties op de aanwezigheid van kinderen in het huishouden. Wanneer gehuwde vrouwen in België zich ten aanzien van de aanwezigheid van kinderen in het huishouden net zo zouden gedragen als gehuwde vrouwen in Nederland, dan zou in beide landen het percentage loontrekkenden even groot zijn. Wat betreft de wekelijkse betaalde arbeidstijd blijkt dat wanneer het interactie-effect gelijk over beide hoofdcomponenten wordt verdeeld, de resultaten van de laatste

twee regels van tabel 5b samenvallen en wordt als resultaat gevonden dat 55% van het verschil in arbeidsduur voor rekening komt van verschil in reacties op de omstandigheden en 45% voor rekening van een verschil in omstandigheden zelf. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat ook in deze verschillende reacties van Belgische en Nederlandse vrouwen het eerder genoemde verschil in kinderopvangmogelijkheden tot uitdrukking komt.

Conclusies

In deze studie is ingegaan op het verschil in arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen in België en Nederland. Ten eerste is daarbij gekeken naar het percentage gehuwde vrouwen dat in loondienst werkzaam is. Ten tweede richtte de aandacht zich op de wekelijkse betaalde arbeidstijd van gehuwde vrouwen. Uit de analyses blijkt dat het percentage in loondienst werkzame gehuwde vrouwen in België hoger is dan in Nederland. Bovendien blijken in loondienst werkzame gehuwde vrouwen in België gemiddeld aanzienlijk meer uren per week te werken dan in Nederland.

Verschillen in arbeidsaanbod tussen landen kunnen niet los worden gezien van verschillen in institutionele en culturele factoren tussen landen. Daartoe behoren verschillen in socialisatie, onderwijsparticipatie en -segregatie, beroepssegregatie, belastingen en sociale zekerheid. Waar het de verschillen in arbeidsaanbod tussen Belgische en Nederlandse gehuwde vrouwen gaat, wordt veelal verwezen naar het verschil in kinderopvangvoorzieningen tussen beide landen. Wanneer deze verwijzing juist is zou dit zich moeten weerspiegelen in een negatief effect van de aanwezigheid van (jonge) kinderen in het huishouden op het arbeidsaanbod dat voor Belgische vrouwen veel geringer is dan voor Nederlandse vrouwen. De hypothese wordt door de empirische resultaten bevestigd. Dit impliceert dat van uitbreiding van de kinderopvangvoorzieningen en/of van een betere verdeling van taken tussen partners binnen het huishouden in Nederland een belangrijke bijdrage kan worden verwacht aan een verhoging van het arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen. Daarnaast indiceren de resultaten dat Belgische gehuwde vrouwen zich economisch zelfstandiger gedragen dan Nederlandse gehuwde vrouwen.

Nagegaan is in hoeverre de geconstateerde verschillen tussen beide landen in het arbeidsaanbod een gevolg zijn van een verschil in omstandigheden van gehuwde vrouwen (naast de aanwezigheid van kinderen ook: de leeftijd van de vrouw, financieel-economische variabelen en de werkloosheid in de regio waar vrouw woont) in België en Nederland en in hoeverre deze een gevolg zijn van verschillen in reacties op deze omstandigheden (zoals blijkt uit de geschatte logit- en regressiecoëfficiënten). Het blijkt dat het verschil in arbeidsaanbod in hoofdzaak voortkomt uit verschillen in reacties op omstandigheden. Wanneer België en Nederland wat betreft de genoemde omstandigheden niet van elkaar zouden verschillen, dan zouden de verschillen in participatie en wekelijkse betaalde arbeidstijd nog aanzienlijk groter zijn.

Dit artikel vormt niet meer dan een eerste bijdrage aan de verklaring van het verschil in arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen in België en Nederland. Voor een vollediger analyse dienen (meer) institutionele en culturele factoren in de beschouwing te worden betrokken.

Noten

- 1 De auteurs danken Prof dr. J. van Doorne-Huiskes voor haar commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
- 2 Dit onder de veronderstelling dat in beide landen de partners van de betrokken vrouwen slechts een beperkte bijdrage leveren aan de onbetaalde arbeid binnenshuis.
- 3 Daarbij wordt voortgebouwd op bestaand onderzoek. Zie voor België o.a. Cantillon, 1990, De Wachter, 1982 en Késenne, 1990; zie voor Nederland o.a. Siegers, 1985 en Grift en Siegers, 1989.
- 4 Strikt genomen gaat het hier om het verschil tussen mannen en vrouwen in hun respectievelijke quotiënten van produktiviteit buitenshuis en binnenshuis; zie bijvoorbeeld Cohen en Stafford (1974).
- 5 Het verschil in loonstructuur tussen mannen en vrouwen is ongetwijfeld zelf mede het gevolg van de ongelijke verdeling van de onbetaalde arbeid binnen het huishouden (Siegers, 1981 en 1982). Dit neemt niet weg dat mannen en vrouwen die (wensen te) participeren op de arbeidsmarkt met dit verschil in loonstructuur worden geconfronteerd.
- 6 Deze bewering vormt onderwerp van onderzoek in een lopend samenwerkingsproject van de Universiteit van Antwerpen en de Rijksuniversiteit Utrecht.
- 7 Het werkloosheidspercentage is gedefinieerd als het aantal werkloze mannen en vrouwen in procenten van de som van het aantal werkloze en het aantal in loondienst werkzame mannen en vrouwen.

8 Stel:

A_b, A_n = Arbeidsaanbod van respectievelijk gehuwde vrouwen in België en in Nederland

O_b, O_n = Omstandigheden van respectievelijk gehuwde vrouwen in België en Nederland

R_b, R_n = Reacties op omstandigheden van respectievelijk gehuwde vrouwen in België en Nederland

$$\Delta R = R_b - R_n$$

$$\Delta O = O_b - O_n$$

dan geldt:

$$\begin{aligned} A_b - A_n &= O_b R_b - O_n R_n \\ &= (O_n + \Delta O)(R_n + \Delta R) - O_n R_n \\ &= R_n \Delta O + O_n \Delta R + \Delta O \Delta R \end{aligned} \quad (1)$$

Evenzo geldt echter:

$$\begin{aligned} A_b - A_n &= O_b R_b - (O_b - \Delta O)(R_b - \Delta R) \\ &= R_b \Delta O + O_b \Delta R - \Delta O \Delta R \end{aligned} \quad (2)$$

- 9 Ze zijn berekend op basis van respectievelijk tabel 4a en 4b, waarvan de vier kolommen in feite betrekking hebben op respectievelijk $O_b R_b$, $O_n R_b$, $O_b R_n$ en $O_n R_n$. Wanneer $\Delta R = R_b - R_n$ en $\Delta O = O_b - O_n$ in de vergelijkingen (1) en (2) worden gesubstitueerd, dan kunnen beide vergelijkingen, en daarmee de hoofd- en interactie-effecten, geheel in termen van deze vier grootheden worden uitgeschreven.

Literatuur

- Cantillon, B. (1990), *Nieuwe behoeften naar zekerheid*, Acco, Leuven/Amersfoort.
- Carels, M.L. (1990), *Garde des enfants et egalite des chances. Situation de la Belgique 1985-1990, Reseau Belge sur les modes d'accueil des enfants*, Brussel.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1986), *Statistisch Zakboek 1986*, Den Haag.
- Cohen, M.S. en F.P. Stafford (1974), 'A life cycle model of the household's time allocation'. In: *Annals of Economic and Social Measurement*.
- Conseil de l'Europe (1988), *Modes d'accueil des enfants*, Straatsburg.
- Eurostat (1990), *Bevolkingsstatistiek*, Luxemburg.
- Eurostat (1988), *Labour Force Survey, Results 1986*, Luxemburg.
- Grift, Y.K. en J.J. Siegers (1989), *Een dynamische analyse van aanboddeterminanten van deeltijdarbeid*, Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, Den Haag.
- Heckman, J.J. (1979), 'Sample selection bias as a specification error'. In: *Econometrica*, januari.
- Henkens, K. en J. Siegers (1991), 'The labour market status of older men and women in the Netherlands'. In: G. Beets (red.), *Population and Family in the Low Countries*, Swets and Zeitlinger, NIDI/CBGS publications, nr. 22, Lisse/Amsterdam.
- Késenne, S.L.J. (1990), 'Basic income and female labour supply: an empirical analysis'. In: *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 125 (1), blz. 81-92.
- Kuné, J.B. (1988), 'De kosten van pensioenvoorzieningen in de 21e eeuw'. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 4 (2), blz. 27-33.
- Nationaal Instituut voor de Statistiek (1966), *Volkstelling 1961*, deel 8, Brussel.
- OECD (1988), *Employment Outlook 1988*, Parijs.
- Plantenga, J., J.J. Schippers en J.J. Siegers (1990), 'Een afwijkend patroon? Een vergelijkend onderzoek naar participatie en segregatie op de arbeidsmarkt in Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland, 1960-1985'. In: *Mens en Maatschappij*, 65 (4), blz. 337-354.
- Renaud, P.S.A. en J.J. Siegers (1983), 'Het aanbod van arbeid door gehuwden'. In: *Economisch Statistische Berichten*, 68 (3408), juni, blz. 507-510.
- Rijksdienst Voor Arbeidsvoorziening (1986), *Jaarverslag 1985*, Brussel.
- Schippers, J.J. (1987), *Beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen*, Dissertatie, Rijksuniversiteit te Groningen.
- Siegers, J.J. (1981), 'Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt'. In: *Sociaal Maandblad Arbeid*, 36 (7/8), blz. 553-565.
- Siegers, J.J. (1982), 'Op weg naar gelijkheid van mannen en vrouwen binnen de maatschappelijke arbeidsverdeling'. In: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 6 (2), blz. 16-35.
- Siegers, J.J. (1985), *Arbidsaanbod en kindertal*, Dissertatie, Rijksuniversiteit te Groningen.
- Siegers, J.J. (1984), 'Equality of the sexes in the distribution of labour: Is the goal in sight?'. In: *Labour and Society*, 9 (2), blz. 151-163.
- Siegers, J.J. (1984a), 'Uurloonverschillen tussen mannen en vrouwen en de arbeidsverdeling binnen het huishouden'. In: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 7 (3), blz. 106-114.
- Vossen, A.P. (1990), *On measuring costs and benefits of changing population structures in relation to the question whether pro-natal and migration policies can contribute to suppress the costs of an ageing population*, Paper presented at the fourth annual meeting of the European Society for Population Economics, Istanbul, 6-9 juni.
- Wachter, M. De (1982), *Arbidsaanbod en gezin*, Dissertatie, Universiteit van Antwerpen.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, (1991), *Een werkend perspectief. Arbeidsparticipatie in de jaren '90*, Den Haag.
- Wiebrens, C.J. (1981), *Inkomen en rondkomen*, Den Haag.